

FOUCAULT'DA İKTİDAR, ÖZGÜRLÜK VE DİRENİŞ

Sever IŞIK (*)

Özet

Foucault, 20. yüzyılın temel sorunu “iktidar aşırılığı” olarak teşhis etmiş ve iktidarı siyasi analizinin merkezine yerleştirmiştir. Onu buna yönelten sebep ise 19. yüzyıldan kalan teorik aygıtların meselenin analizinde yetersiz kalmasıdır. Foucault'nun bilimsel bilgi ile ilişki içinde vücuda gelen iktidara dair görüşleri ile siyaset teorisine önemli açılımlar getirmiştir. Foucault, toplumsal ilişkilerin iktidar/direnış dinamiği tarafından belirlendiğini düşünür. Ona göre stratejik bir durum/ađ olarak iktidar her yerde hazır ve nazırdır. İktidarın olmadığı bir toplum ancak soyutlamada mümkündür. Fakat iktidarın olduğu her yerde direnişte vardır. İktidar ile direniş arasında ontolojik bir birliktelik vardır. İktidar/direnış dinamiğinde özgürlük iktidarı uygulamanın ön koşuludur. Özgürlüğün ve direnişin olmadığı yerde iktidardan değil, ancak tahakkümden bahsedilebilir ki, tahakküm de bir iktidar ilişkisi değildir.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Direniş, Özgürlük, Tahakküm, Özne

Power, Freedom and Resistance in Foucault

Abstract

Foucault, identifies basic problem of the 20th century as a “excess power” and places power in the center of political analysis. The reason that lead to him this is, inadequate theoritical tools, inherits 19th century for analysis of problem. Foucault's views of power and is relationship with scientific information ocured new implication in the theory of politics. Foucault thins that social relationships are dominated by the power/reistance dynamics. According to him, as a strategic situation /network power is ewerywhre/omnipresent. A society without power merely possible in abstraction. Where there is power there is resitance. There is an ontogical realtionship between power and reistance. Where there no power can only talk about domination and domination is not a relations of power.

Keywords: Power, Resistance, Freedom, Domination, Subject.

*) Marmara Üniversitesi, SBE Felsefe Tarihi Bilim Uzmanı.
(e-posta: severquista@gmail.com)

Giriş

1968 tecrübesi ile birlikte 20. yüzyılda yaşanan büyük dönüşümlerin ve toplumsal karmaşanın, süregelen iktidar ilişkilerinin marksizm ve liberalizmin dâhil olduğu 19. yüzyılın akli ile anlaşılmayacağı ve çözümlenmeyeceğinin farkında olan Foucault, 1960'lı yılların sonundan itibaren derinleşen Nietzsche etkisi ile birlikte dikkatini, arkeolojik çalışmalarındaki başlıca izleği olan “Batı düşüncesinde bilgi sistemlerinin analizi”nden iktidar stratejilerinin analizine kaydırmıştır.

Kendi güncelliğinde yaşanan problemi “iktidar sorunu” olarak teşhis eden Foucault’yu iktidar üzerine düşünmeye sevk eden şey yirminci yüzyılın temel sorunu (faşizm ve stalinizm örneklerinde olduğu gibi) “iktidar aşırılığı sorunu” ve bunu analiz edecek kavramsal aygıtlardan elde mevcut olmayışıdır. Ona göre 19. yüzyılın temel meselesi sefalet sorunu, ekonomik sömürü sorunu ve buna bağlı olarak bizzat zenginliği üretenlerin sefaletinden kaynaklanan bir zenginliğin oluşumu sorunu idi. Başta marksizm olmak üzere 19. yüzyılın ekonomist ve tarihçileri bu mesele üzerinde durdular. 20. yüzyılda ortaya çıkan sorun “iktidar aşırılığı” sorunudur. Devletin, bürokrasinin, bireylerin birbiri üzerindeki iktidar aşırılığı sefaletten kaynaklanan bir sorun olmadığından 19. yüzyıldan miras kalan zihnimizdeki kavramsal ve teorik aygıtlardan hiçbiri “19. yüzyıldaki sefalet kadar isyan ettirici” olan bu iktidar (aşırılığı) sorununu doğru kavramamıza imkân vermemektedir (Foucault, 2003a: 169). Çünkü bu kavramsal aygıtlar meseleyi ekonomik bir çerçevede algılamıştı ve ekonomik sorunların çözülmesi ile iktidar aşırılığının da çözüleceğini vaat etmişti. Oysa 20. yüzyıl bunların tersine şunu keşfetti; “hangi ekonomik sorunu isterse-niz çözebilirsiniz ama iktidar aşırılıkları kalır.” 1955’li yıllara doğru iktidar sorunu tüm çıplaklığı içinde ortaya çıkmaya başladı (Foucault, 2003a: 170). İktidarın öznellik biçimlerinin kuruluşun mihengi olmasına karşın, bunu düşünmek için Batıda kavramsal aygıt yokluğu sebebiyle özellikle 1970’li yıllardan itibaren iktidarı çalışmalarının merkezine alan Foucault, bilgi ile ilişkisi içinde stratejilerinin oluşumu ve mekanizmalarının işleyişi bağlamında iktidarı analiz etmeye çalışmıştır. “Hakiki sorun”unun iktidar sorunu olduğunu söyleyen (Foucault, 2003a: 169) Foucault, daha sonra retrospektif bir bakış açısı ile önceki eserleri dahil, yaptığı tüm çalışmalarını birbirine bağlayan temanın iktidar olduğunu söyler. Ona göre bu eserlerde yaptığı şey iktidar mekanizmalarının tarihi ve işleyiş tarzıdır. Bu perspektiften bakıldığında *Deliliğin Tarihi*’nde aklın delilik üzerine iktidarını, *Kliniğin Doğuşu*’nda kapitalizmin ve tıbbın hastaneleri kurumsallaştırması ile hastalık fenomenine nasıl bir meydan okuma yarattığını, *Hapishanenin Doğuşu*’nda aynı şeyi yaptığını, *Kelimeler ve Şeyler*’de ise bilimsel söylemin içindeki iktidar mekanizmalarını ortaya koymaya çalıştığını ifade eder (Foucault, 2003a: 171).

Foucault’nun düşüncesi durgun değil dinamiktir. Bu sebeple düşüncesinin geçimi-ne paralel iktidar ve buna bağlı olarak direniş kavrayışında bir gelişim söz konusudur. Özellikle *Hapishanenin Doğuşu*’nun merkezinde olduğu dönemde iktidarı “Disipliner İktidar” olarak tanımlarken, 1976’da yılında *Cinselliğin Tarihi*’nin birinci cildinin yayınlanması ile başlayan dönemde Foucault “benlik teknolojileri” üzerinde yoğunlaşmaya başlar ve iktidarı biyo-iktidar olarak tanımlar. Direniş teması olumlu anlamı ile özellikle

bu dönemde Foucault'nun eserlerine yaygın bir şekilde görülür ve toplumsal alan iktidar/direnış dinamiği ile analiz edilir.

Bu makalede Foucault'nun özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda iktidar, direniş ve özgürlük kavramlarına dair yapmış olduğu analizi ortaya koymaya çalışacak ve bu analizlere yöneltilmiş bazı eleştirileri ele alacağız. Ele alınan kavramlar Foucaultcu siyasal perspektifin omurgasını teşkil etmektedirler.

1. Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırması: “Disipliner İktidar”dan “Biyopolitik İktidar”a

Foucault, klasik iktidar kuramlarında olduğu gibi iktidarın negatif, bir merkezi (devlet) ve sahipleri (Burjuvazi vb.) olan, belirli failer (bürokrasi) tarafından kullanılan, yukardan aşağı doğru işleyen bir “baskı” olduğunu görüşüne katılmaz. Bu pozitif iktidar kavrayışı ile beraber Foucault, iktidarı ‘hâkimiyet’ veya ‘egemenlik’ten ayırarak mevcut iktidar kuramını altüst eder. Bu sebeple hala “hükümlanlık meselesi” uğraşan siyaset teorisini kıyasıya eleştirir ve bu konudaki düşüncelerini çarpıcı bir şekilde dile getirir: Kralın kafasını uçurmamız gerekiyor, siyaset teorisinde ise bu hala yapılmayı bekliyor (Foucault, 2000d: 72). Onun iktidar analizinin amaçlarından biri de “egemenlik” nosyonunu siyasi teorinin merkezinden çekip almaya çalışmaktır.

Foucault, liberalizm ve marksizm gibi modern toplum teorilerinin iktidarı yeterince anlamayı beceremediklerine inanır; çünkü, “sözleşme modeli”ni esas alan liberaller meseleye anayasa, egemenlik vb. hukuki terimlerle yaklaşırken, ekonomiyi esas alan marksistler ise iktidarı devlet aygıtı temelinde gündeme getiriyorlardı. Her iki kesimde iktidarın “içyüzünü”, işleyişini, hâkimiyet sağlamakta kullandığı taktik ve teknikleri araştırma zahmetine girmiyorlardı. Herkes iktidarı, düşman kampındaki haliyle mahkûm etmekle yetiniyordu (Foucault, 2000d:66). İktidar çözümlemesinde Foucault'nun ilgisi iktidarın meşruiyeti, sınırları ve kaynağına değil, iktidar tekniklerine ve teknolojilerine yöneliktir. İnceleme konusu olan iktidarın nasıl tahakküm uyguladığı ve kendisine ittiattırdığıdır (Foucault, 2003d: 246).

İktidarın nasıl anlaşılması ve incelenmesi gerektiğine ilişkin olarak Foucault, beş husus üzerinde durur ve bunların göz önünde bulundurulmasını salık verir: İlk olarak, Foucault'ya göre, iktidar, tek bir merkez tarafından uygulanan genel mekanizmalara başvurarak değil, bilakis kendisini düzenleyen ve sınırlayan hukuk kurallarından taşarak, ötesine uzandığı, içine yerleştiği ve teknikler içerisinde somutlaştığı bölgesel, yerel ve mikro ölçekli kurumlarda incelenerek anlaşılmalıdır. İkinci olarak, iktidar özneler düzeyinde değil, fakat eylemler ve stratejiler düzeyinde incelenmelidir. Başka bir ifade ile iktidar, iktidarı uygulayanların niyetleri düzeyinde değil, gerçekleştirilmekte olan pratikler düzeyinde incelenmelidir. Üçüncü olarak, iktidar “kütlesel” ve “homojen” bir egemenlik olgusu olarak ele alınmamalıdır. Yani iktidar, belirli birey, grup veya sınıfların diğer birey grup ve sınıflar üzerindeki egemenliği olarak değerlendirilmemeli, dolaşımda olan bir ağ, zincir biçiminde işleyen bir şey olarak anlaşılmalıdır. Dördüncü olarak, iktidar yukarıdan aşağıya doğru etki eden baskı, egemenlik gibi geniş ölçekli büyük bir mekanizmalar

bütününden değil, aşağıdan yukarıya doğru yükselen, sonsuz sayıda mikro mekanizmadan oluşur. İktidar analizinin aşağıdan yukarıya doğru yapılması ve alt düzeydeki iktidar olgularının, tekniklerinin ve stratejilerinin incelenmesi gerekir. Beşinci olarak, iktidarla, iktidara eşlik etmesi muhtemel, eğitim ideolojisi ya da parlamenter demokrasi vb, ideolojiler düzeyinde değil, asıl olan iktidarın kendi aracılığı ile işlediği bilginin üretilmesini, düzenlerini, dolaşıma girmesini sağlayan bilgi araçlarının incelenmesi düzeyinde ilgilenilmelidir. Özetle, iktidar analizinde dikkatleri bir hükümlanlığa (devlet vb.) ve onun hukuksal yapısına, devlet araçlarına ve ideolojilere yönelmek yerine; bir egemenliğe, onun somut stratejilerine, tabii kılma biçimlerine, bu tabii kılmanın yerel, mikro düzeydeki işleyiş mekanizmalarına ve bilgi araçlarına yönelmek gerekir (Foucault, 2002: 42-47).

İktidardan bir “stratejik ilişkiler durumu” (Foucault, 1993:99), bir ağ/şebeke ilişkisi olarak (Foucault, 1993:100) bahseden Foucault’ya göre iktidarı tanımlayan şey, başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi olmasıdır (Foucault, 2000a, s. 77). Başka bir ifade ile iktidar, mümkün olan eylemler üzerinde işleyen bir eylemler kümesi olarak tanımlanabilir (Foucault, 2000a: 75). Toplum içinde yaşamak başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmanın mümkün olduğu şekilde yaşamak olduğundan iktidar ilişkilerinin olmadığı bir toplum ancak soyutlamada var olabilir. İnsanların yaşadığı her yerde toplumsal ağa derinlemesine işlemiş, kaçınılmaz iktidar ilişkileri vardır ve aynı neden tümüyle ortadan kalkacağı düşünülemez (Foucault, 2000a: 77). İktidar ve çatışma toplumun kaçınılmaz özellikleridir. Bunların toplumdan tümüyle ortadan kaldırılması girişiminin kendisi tahakküme dönüşür (Newman, 2005: 42).

Sosyal ilişkiler ile politik otorite arasındaki mekanik ayrıma karşı çıkan (Newman, 2005: 43) Foucault’ya göre “iktidar, her yerde hazır ve nazırdır” (Foucault, 1993:99) ve tek bir yerde işlemez, çok sayıda yerde işler: aile, cinsel yaşam, delilere karşı davranış tarzı, eşcinsellerin dışlanması, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişki vs. tüm bu ilişkiler siyasi ilişkilerdir (Foucault, 2000e: 191). İktidar ilişkileri başka ilişkilere oranla (ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri, cinsel ilişkiler) dışsal konumda değildir; onlara içkindir (Foucault, 1993: 100). Dolayısıyla iktidar, her durumda toplumsal örgütlenmenin ve insan ilişkilerinin asli unsurlarından birisi olmaya devam edecektir. Foucault’nun kendi ifadesi ile, “İktidar her yerdedir. Her şeyi kapladığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir” (Foucault, 1993: 99). İktidar dolaşımında olan bir ağ olarak işlediğinden bireyler kimi zaman onu uygulamak, kimi zamanda onun uygulanmasına katlanmak zorundadırlar (Foucault, 2002: 43). İktidar, tek merkezden kaynaklanan piramit biçimindeki bir yapı olmadığından iktidar ilişkileri hiyerarşik ve mülkiyetçi bir yapı da arz etmez. (Foucault, 2000e: 187). İktidarın analizi, siyasi bir sıfatı hak eden kurumların analizine indirgenemez; çünkü iktidar toplumun tümüne kök salmıştır (Foucault, 2000a:79) ve “toplum, farklı iktidarlardan bir takım ada”dır (Foucault, 2000b:145). Toplumda binlerce iktidar ilişkisi ve sonuç olarak güç ilişkileri ve dolayısı ile küçük çatışmalar anlamında mikro-mücadeleler vardır. Bu çatışmalar büyük devlet iktidarı ve sınıf tahakkümü tarafından teşvik edilmekle birlikte, sınıf tahakkümü veya devlet yapısı tabanda işleyen bu küçük iktidar ilişkileri sayesinde işlerlik kazanır (Foucault, 2003a: 176). İktidar, aşağıdan yukarıya doğru işlediğinden makro iktidar/lar mikro iktidarların etkileridir. Böylece Foucault

memurlar ve propagandacılar ağının ortasında bir örümcek gibi yerleşmiş baskıcı merkezi iktidar fikrini reddeder (Touraine, 1995:186).

Foucault, iktidarın tarihselliğini ve kendini hakikat olarak dayatan bir bilimsel/bilgi söylem ile sarmalanarak nasıl üretildiğini en umulmadık yerlerde ortaya koymak için arkeolojik ve jeneolojik analiz projektörlerini sağaltıcı kurumlara çevirir ve iktidarın üretildiği kurumları (hapishane, okul, hastane, fabrika vs.) J. Bentham'dan aldığı "Panoptikon" metaforu ile betimler. Mimari tasarımı Panoptikon'da esas olan sürekli gözetlenebilirlik ilkesidir. Sürekli gözetlendiğini düşünen insanlar kendi davranışlarını "normallik" çerçevesi ile sınırlamaya başlarlar ki böylece iktidarı kendi içlerine kaydetmiş olurlar. Sürekli gözetim iktidarın içselleştirilmesini sağladığından dışsal bir iktidara, yani baskıya, gerek kalmadan iktidar öznelere üretmek kendi sürekliliğini temin eder. Böylece "ekonomik iktidar mekanizması" kurulmuş olur. Bu kurumlarda iktidar bilimsel söylemler eşliğinde "anormalliğin" (deliliğin, hastalığın, suçun vb) tanımlanması üzerinden kurulur (Foucault, 2000a: 75).

Foucault, soy kütükçü çalışmalarında sınıflandırma, dışlama, nesnelleştirme, bireyselleştirme disiplini altına alma ve normalleştirme üzerinde yoğunlaşırken, daha sonra ilgisi "benlik teknolojileri"ne kaymıştır. Yani bireylerin başkaları tarafından dönüştürülme tarzlarından saparak bireylerin kendi kendilerini dönüştürme tarzlarına kaydını (Best, 2000, s. 77). İktidar analizi bu aşama ilginç bir dönüşüme maruz kalan Foucault, tüm toplumsal ilişkilerin iktidar ve direniş tarafından karakterize edildiğini savunur (Best, 2000:89) ve iktidarı "biyo-iktidar" olarak vasfeder. Biyo-politik iktidar ölümden çok yaşama odaklanan bir iktidardır. 17. yüzyıldan gelişen biyo-iktidar ile birlikte egemen iktidarın simgelendiği eski ölüm gücü yerini bedeninin titizlikle yönetilmesine ve yaşamın hesaba dönük işletmesine bırakmıştır (Foucault, 1993: 143).

Foucault'ya göre biyo-iktidar iki şekle bürünür. Bir tarafta bedeni bir makine gibi ele alan disipline etme yoluyla bedeninin yararlılığını ve verimliliğini artırmaya, itaatkârlıkla, iktisadi bir denetim sistemi ile bütünleştirmeye çalışan "insan bedeninin anatomo-politikası"; diğer tarafta ise biyolojik süreçlerin etkisindeki bedeni /toplumu konu edinen "nüfus biyo-politikası" vardır. Biyo-politika doğum ve ölüm oranlarını istatistik bilimi aracılığıyla kaydeder, nüfusun sağlık düzeyi, yaşam küresi ve nüfusun sağlığını etkileyebilecek faktörlerle ilgilenir. Tüm bunlar bir dizi müdahale ve "düzenleyici denetim" yoluyla gerçekleştirilir. 17. yüzyıl "bedenin uyruklaştırılması" ve nüfusun denetimini sağlamak üzere geliştirilen pek tekniğin patlamasına tanık olmuştur (Foucault, 1993: 143-144). Öldürme ve yaşamaya izin vermeye dayalı "hukuksal iktidar" modelinin yerini alan biyo-politik iktidar yaşamın üretimini ve üretkenliğini esas alır. sebeple Foucault biyo-politikanın kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi olduğunu söyler. Çünkü biyo-politika sayesinde nüfusun düzenli bir biçimde üretim aygıtına dâhil olması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanması sağlanmıştır (Foucault, 1993: 144).

Özetle, Foucault'ya göre ortada çok karmaşık bir iktidar ilişkileri ağı vardır. Herkesin konuştuğu, söz sahibi olduğu, etkilediği, değiştirdiği, dönüştürdüğü bir iktidar alanıdır bu. Modern iktidar sayısız noktadan hareketle icra edilen bağıntısal bir iktidardır, karak-

teri bakımından belirlenmemiş durumdadır. Kazanılan, ele geçirilen ya da parçalanan bir şey değildir, asal iktidarın karşına çıkılabilecek bir kaynağı ya da merkezi olmadığı gibi iktidarı elinde tutan özneler de yoktur; iktidar, öznenin anonim oluklar ya da yan ürünler olarak rol oynadıkları arı bir yapısal faaliyettir (Best ve Kellner, 2000: 72). Foucaultcu düşüncede iktidar bir öz değil, ilişkisellik olduğundan ancak işleyişinde ortaya çıkar, işleyişinden bağımsız olarak ortaya çıkan bir iktidar söz konusu değildir.

Foucault'nun bu pozitif iktidarın kuramı, birçok kişi tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiri kısaca şöyledir: Eğer iktidar üretken ve her tarafa yayılmışsa, iktidara karşı direnmek için nasıl bir gerekçenin olacağı problem olmaktadır; çünkü direnişi haklı çıkarmak için başvuru etik ilkelerin kendileri toplumsal yaratılarsa eğer, bu ilkeler ne tür bir haklı çıkarım gücüne sahip olabilir. İkincisi, eğer iktidar her yerde ise, o zaman tüm direnişin sonucu başka bir iktidar olmaz mı? İktidardan siyasal müdahale aracılığıyla kaçınılmaz. Sadece iktidar etkileri yeniden dağıtılır. Sonuç her zaman iktidar ilişkileri olacaksa direnmenin anlamı nedir? (May, 2000:145). Foucault, bu tarz özgürlük ve direniş imkânını yadsıyan bir iktidar düşüncesinin kendisine atf edilemeyeceğini açıkça belirtir; “iktidar her yerde olduğu için özgürlüğe yer yok şeklindeki açıklama bana hiç uygun gözüküyor. İktidarı her şeyi denetleyen ve özgürlüğe hiç bir şekilde yer bırakmayan bir tahakküm sistemi olduğu fikri bana atfedilemez” (Foucault, 2000c: 237). Foucault'nun iktidar düşüncesinin daha sağlıklı anlaşılması için direnişe dair değerlendirmelerine bakmak gerekir. Çünkü onun onu iktidardan ne anladığı direnişten ne anladığı ile doğrudan ilişkilidir ve tersi.

2. Ontolojik Birliktelik: Direniş ve İktidar

Foucault'nun direniş kavramını anlamlandırması ve tanımlaması önemli ölçüde Onun iktidar kavramsallaştırmasına paralel bir değişim gösterir. Foucault, düşüncesindeki gelişimine paralel olarak 1960'lı yıllarda “çekişme” (contestation), “ihlal etme”, çiğneme (transgression) kavramlarını kullanırken, 1970'li yıllarda birbirinin eş anlamlısı olacak şekilde “mücadele” ve “direniş” kavramlarını kullanır. 1970'ler ve 1980'lerde bu kavramları kullanmaya devam etmekle birlikte bazen (agonisma) kavramını kullanır. Özellikle ikinci ve üçüncü dönemler arasında önemli süreklilikler vardır (Pickett,1996: 447). Toplumsallığın ve öznellik biçimlerinin İktidar/direniş dinamiği içinde oluştuğunu düşünen Foucault'nun direniş ve stratejilerine ilişkin görüşleri aynı zamanda birçok defa kendisine yöneltilen iktidarı her yere yerleştirerek özgürlüğe imkân vermediği yönündeki eleştirilere cevap mahiyetindedir. Onun direnişi iktidarın uygulamasına dâhil etmesi iktidarı “tahakkümden” ayırt eden başlıca unsurdur. Foucault'ya göre iktidarın olduğu yerde zaten direnişte vardır. Böylece Foucault, iktidar ve direniş arasında ontolojik birliktelik kurmaktadır, yani dinamiğin unsurlarından birinin mevcudiyeti diğerini zorunlu kılmaktadır. Birinin yokluğunda diğerinden de bahsedilemez.

İktidarın direnişsiz olamayacağını söyleyen Foucault, direnişi de yaşamın tüm alanına ve onu kuşatan iktidar ilişkilerine dâhil eder. Bu konudaki düşüncelerin en berrak ifadesi olarak *Cinselliğin Tarihi*'nin I. cildinde şöyle der: “İktidarın olduğu yerde direnme vardır.” Direnme hiç bir zaman iktidara oranla dışsal konumda değildir (Foucault, 1993:

101). İktidar ilişkilerinde mutlaka direniş imkânı vardır. Zira hiç direniş imkânı (şiddetli direniş gösterme, kaçıp kurtulma, hileye başvurma vb. durumu tam tersine çeviren stratejiler) olmasaydı iktidar ilişkisi de olmazdı (Foucault, 2000c: 236). Yani direniş/ler iktidar ilişkilerinin stratejik bir unsuru olarak daima iktidara içkin olarak var olurlar. Bu durumda direnişin olmadığı bir iktidar ilişkisinden bahsedilemez. Direnişin yokluğu tahakküm durumunu ifade eder; fakat tahakküm bir iktidar ilişkileri durumunu ifade etmez.

Foucault'ya göre iktidar ilişkileri dışında bir toplum olmayacağını söylemek, kuru- lu iktidar ilişkilerinin zorunlu olduğunu ya da iktidarın toplumların yüreğinde bir kader oluşturduğunu dolayısı ile yıkılamayacağını söylemek değildir (Foucault, 2000a: 77). Tamamen muzaffer olan ve tahakkümü sınırlandırılmayan güç ilişkileri yoktur (Foucault, 2003a: 176). İktidar her yerde olsa bile, karşı çıkışlardan ve mücadeleden kopartılamaz. “Sadece şunu söylüyorum. Bir yerde iktidar ilişkisi ortaya çıkar çıkamaz orda direniş imkanı da belirir. İktidarın kapanına sıkışıp kalmayız asla, iktidarın üzerindeki pençesini belirli koşullarda ve kesin bir stratejiye göre gevşetip değişikliğe uğratabiliriz” (Best, 2000: 76). Foucault'a göre iktidar/direniş ilişkisi “istikrarlı tahakkümden çok, sürekli ve çok biçimli mücadeledir” (Foucault, 2003a: 177). Çünkü bir kişinin başkasının davranışını yönlendirmeye çalıştığı ilişki olarak anlaşılan iktidar ilişkileri hareketli ilişkilerdir; kesin ve değişmez biçimde verili/ kalıcı değildirler, bu ilişkiler değişikliğe uğrayabilir, tersine dönebilirler (Foucault, 2000c: 235). Onun için sürekli bir iktidardan bahsetmek kolay değildir, direnişin totalleşmeye meyal iktidara karşı olan mücadelesi ile sınırlandırır. Ve biz daima mevcut ilişkileri dönüştürme imkânına sahibiz.

Direnişin, iktidarın sınırını belirlediğini düşünen Foucault'ya göre iktidar ile direniş ilişkisi bir çekişme, çatışma ilişkisidir. Bir çatışma ilişkisi için eğer ölümüne bir mücadele değilse asıl hedef değişmez bir iktidar ilişkisi için öteye gidemediği sınırı oluşturur. Tanım gereği iktidarın elinden kaçan boyun eğmeyene boyun eğdirmek için iktidar ilişkilerinin her yoğunlaştırılması, her genişletilmesi sonunda gelip iktidarın sınırlarına dayanır (Foucault, 2000a : 81). Foucault'nun iktidarın sınırı olduğu düşüncesi direnmeden ne anladığını açıklar. İktidarın sınırı minimal de olsa, “özne olma” sınırındır, yani iktidar ilişkileri özneliği tamamen yok edemez ya da direnmeyi tamamen olanaksız hale getirmez. Çünkü bu aşırı durumda iktidar varlık nedenin yitirir ya da mevcut ilişki olmaktan çıkar. İktidar direnme sayesinde, direnmenin iktidar için yeni olanaklar yaratması, ilk amaçlardan sapılması, programların gözden geçirilmesi, başka deyişle iktidarın kışkırtması sayesinde süreklilik kazanır. İktidar uygulaması mevcut direnmeyi göstererek kendini sorgular (Deveci, 1999, s.31).

2.1. Özgürlük ve Tahakküm

Foucault'nun özgürlüğe ilişkin değerlendirmeleri gerçekte direnişle ilişkin değerlendirilmelerinin bir cüzü olarak değerlendirilebilir. Foucault direniş ve özgürlüğü aynileştirmez fakat ikisi bazen birbirinin yerine kullanılır. Belki daha önemli olan şudur ki Foucault, iktidardan arınmış bir özgürlük pratiğinin var olabileceğini düşünmez. Özgürlük onun için daha çok bu dinamiği mümkün kılan bir imkân konumundadır.

İktidarın mevcudiyeti ile ve özgürlük arasında zorunlu bir karşıtlık görmeyen Foucault, bu konudaki görüşünü net bir şekilde dile getirir; “iktidar yalnızca ‘özgür öznelere’ üzerinde ve yalnızca ‘özgür oldukları sürece’ uygulanır” der ve ekler “bununla kastettiğimiz çeşitli davranış biçimlerinin, çeşitli tepkilerin ve değişik tavırların benimsenebileceği bir imkânlar alanı ile yüz yüze bulunan bireysel ya da kolektif öznelerdir.” Bu durumda özgürlük iktidarı uygulamanın önkoşulu olmaktadır ve özgürlüğün olmadığı yerde iktidardan da bahsedilemez. Çünkü “kölelik, insan zincirlenmiş olduğunda değil, hareket edebileceği ve hatta kaçabileceği zaman bir iktidar ilişkisidir” (Foucault, 2000a: 75). Bir iktidar ilişkisinin uygulanabilmesi için her iki tarafta en azından belirli bir özgürlüğe sahip olmalıdır. İki kişiden biri diğerinin üzerinde sınırsız bir şiddet uygulanabileceği nesnesi haline gelirse burada iktidar ilişkileri söz konusu olmaz.

İktidar ile özgürlük/direnme arasındaki ilişki özsel bir uzlaşmazlıktan çok bir çekişme (agonizma)dır. Karşılıklı mücadeleyi içeren bu ilişki de birbirlerini hem tahrik hem de teşvik ederler (Foucault, 2000a: 76). İktidar ilişkileri direnme noktalarının çoğulluğuna oranla var olabilirler. Bu noktalar iktidar bağıntılarında rakip, hedef, destek, bir kavga için atılım rolü oynarlar (Foucault, 1993: 101); dolayısıyla iktidar ve boyun eğmeyi reddeden özgürlük arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. İktidar ilişkisinin özünde yatan şey ve onu kışkırtan etken, iradenin boyun eğmeyişi ve özgürlüğün inadıdır (Foucault, 2000a: 76). Aralarındaki ilişkilerin karmaşık olduğu direniş/iktidar dinamiğinde iktidarın uygulanması için özgürlük gerekir, iktidar özgürlükten/direnışten tümüyle arındığında ortadan kalkacağından onun yerini salt basit bir şiddet alacaktır (Foucault, 2000a: 75). Salt bir şiddet ilişkisi ise bir iktidar ilişkisi değildir.

Karmaşık bir alan oluşturan iktidar ilişkilerinin/ağının tüm topluma yayıldığı düşünün Foucault, bu ilişkileri tahakküm durumundan özenle ayırır. Tahakküm durumu bir strateji olan iktidar ilişkilerinin sabitlenmiş veya tümüyle engellenmiş olduğu durumlardır. Bir birey ve toplumsal grup iktidar ilişkilerinin önüne set çekip, iktidar ilişkilerini hareketsiz bir duruma soktuğu ve tersine dönebilmesini tamamen engellediği zaman tahakküm olarak adlandırılacak bir durumla karşılaşırız. Böyle bir tahakküm durumunda özgürlük pratiğinin var olamayacağı veya tek taraflı var olacağı ya da son derece sınırlı ve dar kapsamlı olacağı açıktır (Foucault, 2000c: 224). Tahakküm, iktidar ilişkilerinin katılaşması olarak görülür. Bu katılaşma ile birlikte iktidar ilişkileri göreceli olarak asimetrik hale gelir, böylece özgürlük ve direniş imkânları kısıtlanır (Best, 2000: 89). Direnişin imkânsız olması durumunda tahakküm oluşmuş demektir; çünkü tahakkümün antitezi iktidarın olmayışı değil, iktidar ilişkileri içindeki direniş yeteneğidir (Butin, 2001: 169). Foucault, iktidarın asimetrik tarzda sabitlendiği fiili tahakküm durumlarının varlığını kabul eder (Foucault, 2000c: 236). Fakat tahakküm bir iktidar ilişkisi değildir. Olsa olsa tek taraflı bir iktidardan bahsedilebilir. Ama bu durum bir direniş/iktidar dinamiği değildir. Öte yandan bir ilişkinin tahakküme dönüşmesi çok nadirdir. Zira yukarıda bahsettiğimiz gibi tüm toplumsal alanı kuşatacak ve domine edecek bir iktidar söz konusu değildir. Öyle ki en büyük yapı olan devlet bile tüm toplumsal alanı denetimine alamaz ve tüm ilişkileri denetleyemez. Fakat şu açıktır iktidar daima tüm olamaya/tahakkümcüleşmeye meyyledir.

Burada direniş ve özgürlüğe ilişkin düşünceleri bağlamında sık sık Foucault'a yöneltilen bir eleştiri vardır. Buna göre Foucault herhangi bir iktidara karşı "niçin direnmeliyiz?" sorusuna tam bir cevap vermez; direniş için bir meşruiyet/haklılaştırma teşebbüsüne girmez; iktidara karşı direniş için normatif bir yapı ve alternatif sunmaz. Foucault'nun daha iyi bir yarın vaat etmediği için alternatif sunmadığı şeklindeki savunma da tatmin edici değildir. Çünkü bu da direnişi anlamsız kılar (Butin, 200: 170). Gerçekten de Foucault'nun özgürlük ontolojisi herhangi bir mesihçi umut içermez. O sadece herhangi bir düzenin mümkün oluş koşulu ifade eder. Onun özgürlük tecrübesi gelecek düşüncesinden tamamen bağımsızdır (Prozorov, 2007:148). Bu sebeple Foucault kendisini "aktif pesimist" olarak tanımlar (Prozorov, 2007:147). Habermas ise Onun umutsuz bir rölâtizmin tuzağına düştüğünü belirtir (Butin, 2001: 170). Bu eleştirilerde önemli haklılık payı vardır ve Foucault'nun metinlerinde birçok pasaj bu tarz yorumları mümkün kılar. Örneğin, özgürlüğün iktidarın uygulamasına yalnızca karşı çıkabileceğini, ama son tahlilde iktidarın özgürlüğü tümüyle belirlemek eğiliminde olduğunu söyler (Foucault, 2000a: 75). Fakat Foucault'nun düşüncesinde bu eleştirileri aşmak için yeterince çıkış noktası da mevcuttur. O, direnişi içsel bir özgürlük arzusuna değil, daha çok bir öznelleştirme rejimi ile çekişmeye, mücadeleye bağlar. Hem iktidar hem direniş asimetrik ilişkileri barındırır ve bu ilişkiler tersine dönebilir. Başarılı olması durumunda direnişte kendi "hakikat rejimini" dayatabilir ve daha baskıcı olabilir. Bu nedenle hangisinin daha "iyi" olduğu söylemez. Buna karşılık Foucault, bazı iktidar ilişkilerinin dönüşüm potansiyeline imkân tanınması anlamında daha "az tehlikeli" olduğunu düşünür (Butin, 2001: 171). Gerçekte Foucault iktidar ve direniş ilişkisini analizinde "iyi" ve "kötü" kavramlarına müracaat etmez ki, bu da onun düşüncesi ile tutarlı bir tavidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ona göre iktidar olumsuz/kötü bir şey olarak tavsif edilemez. Zira hayatın her yanında mevcut olup pozitiflikler üretme kapasitesine sahip olan iktidar kötü bir şey değil, "stratejik oyunlar"dır. Örneğin, bir pedagojik kurumda da iktidar vardır ve bu kendi başına kötü olarak görülemez (Foucault, 2000c: 244).

Foucault'nun "niçin direnmeliyiz?" şeklindeki soruya cevap vermemesinin bir nedeni de tüm direnişleri aynı amaç etrafında toparlayacak evrenselci bir teorinin daha büyük bir iktidar mümessili olabileceğini düşünmesidir ki Ona göre teorik totalleştirmenin kendisi totalitarizmdir (Pickett,1996: 461). Niçin direnmeliyiz? sorusunun formüle edilmiş cevabı kaçınılmaz olarak normatif bir içerikte olacağından Foucault bu soruyu doğrudan yanıtlamaktan kaçınmıştır. Fakat, Foucault için direniş anlamsız ve amaçsız bir şey değildir. O, daha az tehlikeli ve değişim pratiklerine imkân sağladığı için direnişi olumlular. Son dönem çalışmalarında direnişi Nietzscheci bir ideal olarak estetik tarzda kendini inşa ile ilişkilendirir. Burada Foucault'nun direniş arzusunun altını oyduğu iddiasına karşı güçlü bir argüman vardır (Pickett,1996: 462). Başka bir ifade ile aslında Foucault direniş için bir hedef belirlemektedir. Direnişten amaç yeni öznelliklerin oluşumunu sağlamaktır. Bu hedef mevcut durumun reddi ile birleşir ve direniş motive der. Elbette bu hedef alışla gelinen anlamda (devrim vb.) konvansiyonel politik bir hedef değildir.

2.2. Direniş Stratejisi Olarak Mikropolitika

Amacının çağdaş gerçeklik ve kendi hakkımızdaki analiz ve siyasi mücadele aygıtları yaratmak olduğunu söyleyen (Foucault, 2003a: 184) Foucault'nun iktidara karşı öngördüğü direniş stratejisi “mikropolitika”dır. Mikropolitika mücadelenin lokalleşmesini savunur. Çünkü iktidar her yerde olduğundan ona karşı verilecek mücadelenin de her yerde olması, lokalleşmesi gerekir. İktidar bir ağ olduğundan yerleşmiş mücadelenin tüm ağ üzerinde etkileri olur. Bu mücadele/direniş iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bütünselleşmiş, merkezi, hiyerarşik bir yapıda olamaz. Mücadele yatay düzlemde, dizi şeklinde bir noktadan diğerine olabilir (Sheridan, 2005:137). Böylece Foucault merkezlessiz iktidara karşı merkezlessiz bir direniş stratejisi öngörmektedir.

“Bugünkü hedef belki ne olduğumuzu keşfetmek değil, olduğumuz şeyi reddetmek” diyen Foucault, bize dayatılan tüm öznellik formlarına karşı çıkar. Modern iktidar yapılarının eş zamanlı olarak bireyselleştirmesi ve bütünlleştirilmesi olan bu siyasi “ikili kısıtlama” dan kurtulmak için ne olabileceğimizi tahayül etmek ve bunu gerçekleştirmek zorundayız (Foucault, 2000a: 68). Günümüzün siyasi, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmaya çalışmak değil, kendimizi hem devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır. Yüzyıllardan beri dayatılmakta olan bu bireyselliği redderek yeni öznellik biçimlerine geçerlilik kazandırmak zorundayız (Foucault, 2000a: 68). Foucault, yukarıda da belirttiğimiz gibi son dönem çalışmalarında direniş düşüncesini “kendilik pratikleri” ile ilişkilendirir Daha önceki çalışmalarında direniş nosyonu daha çok bir red unsuru ile belirlenirken bu defa red unsuru kalmakla beraber yeni bir öznellik inşası söylemi dinamiğe dâhil olur.

Tâbi kılıcı ve temsil edici ilişkilerin ötesinde bir siyasi tahayyül arayışındaki Foucault, iktidar analizi ile uyumlu bir tarzda politik mücadelenin alanı olarak mikro-politika-yı seçer. En umulmadık yerlerde dahi iktidarın işleyiş stratejilerini ve mekanizmalarını deşifre ederek direniş için politik perspektifler sunmaya ve yeni mecralar açmaya çalışır. “Bana öyle geliyor ki bizimki gibi toplumlarda politik görev hem nötr hem de bağımsız görünen kurumları işleyişini eleştirmektedir. Bu eleştirinin kurumlar yolu ile kendisini belli etmeksizin icra eden politik şiddetin maskesini indirebilmesi ve bu sayede mücadelenin önünü açabilmesi gerekir” (Best ve Kellner, 2000: 63). Foucault, iktidar/lar/ın maskesini indirirken sınıf çatışması, evrensellik, hümanizma vb. herhangi bir anlatı ile ilişki kurmaz. Devlet, sınıf, parti, sendika gibi herhangi bir makro politik özneye/faile yaslanmaz. Diskalifiye edilen söylemleri oyuna dâhil eder. Amaç gündelik yaşamın, iktidar pratiklerinden arındırılması ve iyileştirilmesi olduğundan, iktidarın ele geçirilmesi olarak “devrim”i bir kırılma anı olarak görmez. Çünkü devrim yapmak, devleti ele geçirmek iktidar ilişkilerinin ortadan kalkacağı veya değişeceği anlamına gelmez. Bir devrim pekâlâ mevcut iktidar ilişkilerini devam ettirebilir. Foucault, Sovyetleri örnek olarak verir: “Devlet aygıtının önemsiz olduğunu asla öne sürüyor değilim, fakat bence Sovyet deneyimine yeniden başlamamak için, devrimci sürecin tıkanmaması için bir araya getirilmesi gereken tüm koşullar arasında, ilk kavranması gereken şey, iktidarın yerinin devlet aygıtı olmadığı ve devlet aygıtlarının dışında, üstünde, yanında çok daha küçük düzeyde işlev gören iktidar mekanizmalarında değişiklik yapılmadığı takdirde toplumda hiçbir şeyin değişmeyeceği-

dir” (Foucault, 2003e: 43). Bu sebeple o hakikat düzeni dayatan, farklılıkları bir rasyonel ideal adına monolitik ideolojinin hükümranlığı altına sokan, yeni iktidar/bilgi sistemleri oluşturan tüm düzenleri reddeder. Otonom, yerel, çoğul bir perspektifi savunur.

Sonuç

Foucault'nun iktidar ve direniş analizi hiç şüphesiz onun sosyal teoriye olan en önemli katkılarında birisidir. O, aşağıdan yukarı doğru işleyen, anonim, pozitif, akışkan, öznesiz, iktidar anlayışı ile yerleşik hale gelmiş ve önemli ölçüde konvansiyonellik kazanmış teorileri sarsarak iktidar teorisinin yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Bir ağ ilişkisi olan iktidar her düzeyden ilişkinin içinde mevcut olduğundan basitçe bir “baskı” altına alma ve baskı uygulama mekanizması değildir. Sanıldığı gibi aksine iktidar, yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir press makinesi olmayıp, bilakis, aşağıdan yukarı doğru işler. Ve negatif değil, pozitifdir. Bu pozitif iktidar hakikati olduğu kadar bireyleri/özellikleri ve ilişkileri, haz ve anlamları üretir, dışlamaz içerir, hakikati örtbas etmez, tersine ifşa eder.

Foucault, bu iktidar anlayışını stratejik bir mücadele ilişkisi içinde direniş ile birlikte konumlandırır. İktidar çok parçalı, merkezsiz, aşağıdan gelen ve hiçbir kişi veya grubun tek başına yönlendirip, kontrol edemeyeceği bir ağı yapı olduğundan, iktidarın olduğu yerde direniş de kendiliğinden vardır (Foucault, 2003a: 72). Direniş yeteneği iktidar ilişkilerinin içinde olduğundan direniş eylemin amacı değil, eylemin kendisi ile anlaşıldığı potansiyeldir. Dolayısı ile direniş hem iktidar uygulamanın ön koşulu hem de devam eden iktidar ilişkilerinin bir göstergesidir (Butin, 2001: 169). Direniş olmadan iktidarın uygulamasından bahsedilemez.

Foucault'nun yazılarında özgürlük ve direnişe ilişkin olan pasajlar iktidara ilişkin olanlara nispetle azdır. Özellikle arkeolojik ve soykütükçü çalışmalarında öznelliğin tahakküm yapılarının bir etkisi görece ölçüde pesimist bir hava sezilse de direniş teması Foucault'nun tüm metinlerinde normalleştirici, disipliner iktidara eşlik eder. İktidarı tüm topluma yerleştiren ve onun mikro-fiziğini yapmaktan bahseden Foucault'nun çalışmaları tüm eleştirilere rağmen direniş ve özgürlük için önemli açılımlar sunmaktadır. Ona göre daima mevcut durumu değiştirme imkânımız vardır. Nasıl ki iktidar ilişkileri bir merkezde temerküz etmeyip bir ağ şeklinde tüm toplum yayılmışsa, aynı şekilde tüm toplumsal gövdeye yayılan direnişte iktidarın uygulamasına bir sınır oluşturmaktadırlar. Direniş imkânı da bize dayatılan eylem formlarına karşı çıkma ve onları değiştirebilme imkânına sahip olmamız anlamında özgürlük daima mevcuttur. Fakat özgürlük iktidardan arınmış olarak düşünülmemelidir.

Kaynakça

- Best, S. ve Kellner, D. (2000). *Postmodern Teori*. Mehmet Küçük (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Butin, Dan W. (2001). “If This is Resistance I Would Hate to See Domination: Retrieving Foucault's Notion of Resistance within Educational Research”, *Educational Studies*, p.158-176

- Deveci, Cem (Kasım 1999). “Foucault’nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 3, Sayı 9, s.23-39
- Foucault, M. (1993). *Cinselliğin Tarihi*, Cilt,1. Çev. Hülya Tufan. İstanbul: Afa Yayınları.
- Foucault, M. (2000a). “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar*. I. Ergüden, O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2000b) “İktidarın Halkaları”, *Özne ve İktidar*. I. Ergüden, O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2000c). *Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği*. *Özne ve İktidar*. I. Ergüden, O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2000d). “Hakikat ve İktidar”, *Entellektüelin Siyasi İşlevi*. I. Ergüden ve Ferda Keskin, O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2000e). “İktidar Üzerine İki Diyalog”, *Entellektüelin Siyasi İşlevi*. I. Ergüden ve Ferda Keskin, O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2002). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. Ş. Aktaş (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Foucault, M. (2003a). “ İktidar ve Bilgi”, *İktidarın Gözü*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2003c). *Hapishane Üzerine Söyleşi: Kitap ve Yöntemi*. *İktidarın Gözü*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2003d). *Disiplinci Toplum Krizde*. *İktidarın Gözü*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2003e). *İktidar ve Beden*. *İktidarın Gözü*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kelly, Mark G. E (2009). *The Political Philosophy of Michel Foucault*. Taylor & Francis, Routledge
- May, Todd (2000). *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*. R. G. Ögdül (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Newman, Saul(2005). *Power and Politics in Poststructuralist Thought*. Routledge.
- Pickett, L. Brent (Summer 1996). *Foucault and the Politics of resistance*. *Politiy*, Vol. 28, No. 4, p. 445-466
- Prozorov, Sergei (2007). *Foucault, Freedom, Sovereignty*. Ashagate Publ.
- Sheridan, Alan (2005). *The Will to Truth* London and Routlodge, London and New York.